

A KAPUŐR FELETTI URALOM MEGSZERZÉSE: JELENETEK A CENZÚRA ALKALMAZÁSÁBÓL A TÖRTÉNELEM SORÁN

TAKING CONTROL OF THE GATEKEEPER: SCENES FROM THE USE OF CENSORSHIP IN HISTORY

Csík Aurél*

Abstract

The COVID-19 pandemic in 2020 has presented humanity with a myriad of new challenges. The epidemic has outlined the themes and phenomena that will shape the next decade. The most important of them is digitalisation. The significance of social media has also been reassessed. It is obvious that these platforms need to be regulated, but it is also important to see that they also play a crucial role in creating publicity. Over-regulation can open the door to the re-emergence of censorship. In this article, I will discuss the nature of censorship and how it has emerged in different times of history.

Kulcsszavak: cenzúra, véleménynyilvánítás szabadsága, Róma, inkvizíció, index, abszolutista uralkodók

Keynotes: censorship, freedom of expression, Rome, inquisition, index, absolutist monarchs

1. Bevezetés

A 2020-as COVID-19 járvány számtalan új kihívást állított az emberiség elé. A járvány során körvonalazódtak leginkább azok a témák, jelenségek, amelyek az elkövetkezendő évtizedet meghatározhatják, amelyek közül a legnagyobb talán a digitalizáció fontossága volt. Diskurzusokat folytattak továbbá még arról is, hogy az ideiglenesnek szánt, és leginkább a digitális világhoz kapcsolódó, járványügyi intézkedések közül vannak-e olyanok, amelyet érdemes lenne megtartani a jövőben.

A közösségi médiának mind a járványkezelésben, mind annak a sajnálatos hátráltatásában komoly szerepe volt. A közösségi média, azon belül is a Facebook, mint platform jelentősége a járvány előtti években egyre növekedett. Ezt jól szemlélteti, hogy a Facebook felhasználók átlagéletkorának növekedésével¹ egyre nagyobb mértékben bővült olyan funkciókkal az oldal, amelyek korábban elsődlegesen nem az online szférához tartoztak. Ma már a Facebook a véleménynyilvánítás elsődleges felületévé, továbbá a sajtónyilvánosság legfőbb letéteményesévé vált, lehetővé téve az újságcikkek elérésének megnövelését, illetve az azokra való közvetlen reagálást kommentek formájában. Ez világossá tette, hogy a Facebook és a többi

* Csík Aurél, másodéves nappali tagozatos PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, acsik96@gmail.com. Témavezető: Prof. Dr. Paulovics Anita, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Államtudományi Intézet, Alkotmányjogi Intézeti Tanszék.

¹ *Öregszik a Facebook, és ebből még baj lehet.*

https://hvg.hu/tudomany/20211030_facebook_eloregedes_tiktok_instagram?fbclid=IwAR0FDpB7wRUNfIJMOuUX93K0JHH2nDLtG5tn_ot1uQmP_ztcQ6N0LHf2OYU (letöltés ideje: 2021.10.31.).

ilyen platform nem csak a magánéletünkben bír óriási relevanciával. Ma már a politizálás is a közösségi média platformjain zajlik, aminek vannak pozitív és vannak kevésbé pozitív hozadéka is. Ahogy a későbbiekben látható lesz: a sajtó és a vélemény nyilvánosságának korlátozása gyakran kéz a kézben jár a politikával, hiszen ezek képesek kivenni leginkább a közélet feletti kontrollt a politikai szereplők kezéből.

A Facebook szerepe a járványkezelésben is elég látványos volt: elsődleges tájékoztatási fórumként tekintett rá a legtöbb kormányzat, a miniszterelnök az első két magyarországi fertőzött bejelentésétől egészen a kültéri maszkhasználat eltörléséről szóló videójáig is itt tájékoztatta a magyar embereket a legfontosabb fejleményekről a járványt illetően.

Látható tehát, hogy a közösségi oldalak a sajtóhoz és a többi médiumhoz hasonlóan jelentős kapuőrökké válnak. Ezt mutatja az is, hogy az Európai Unió digitális piacokról szóló jogszabálytervezetében² (DMA) is már felveti annak a lehetőségét, hogy egy óriásplatformot ekképp tartsanak nyilván.

A közösségi oldalak viszont hátrányokat is hordoznak magukban. A járványt jelentéktelenné tenni akaró hangoknak köszönhetően a védekezés sikere állandó veszélynek van kitéve. Az összeesküvés-elméletek villámgyors továbbküldése az interneten, nyilvános tiltakozások a járványügyi intézkedésekkel szemben, oltás felvételének megtagadása mind ahhoz vezetett, hogy egyre több ember bizonytalanodott el járvány elleni intézkedések és az oltások hatékonyságában. Azzal, hogy egy szinte ellenőrizetlen platform ilyen embereknek a rendelkezésére áll, az a társadalomban ezekben helyzetekben komoly sebeket tud ejteni. Ha a lakosság egy részében rögzülnek ezek a hamis információk, nagyon nehéz megváltoztatni a „fake news” áldozataul esett állampolgárok már kialakult álláspontját.

Ezeken a példákon keresztül világos az, hogy a közösségi platformok működése mindenképp szabályozásra szorul. Viszont maga a szabályozás is hordoz magában kisebb-nagyobb veszélyeket. A legnagyobb ezek közül álláspontom szerint az, hogy ez újból lehetővé teheti a cenzúra alkalmazását. Ennek az aggálynak különböző szervezetek már hangot is adtak³.

2. A cenzúra fajtái

A gondolat és véleményszabadság korlátozásának több fajtáját különböztetjük meg, és ezeket három nagyobb csoportba lehet osztani, az alapján, hogy a cenzúra igénybevétele a médiatermék megvalósulásához képest mikor történik, és az alapján, hogy milyen tudati jelleg kapcsolódik a cenzúra alkalmazásához.

2.1. Előzetes cenzúra

Az előbbi csoportot az előzetes és utólagos cenzúra alkotja. Ahogy a megnevezésükből kitűnik az előzetes cenzúrát az utólagostól az különbözteti meg, hogy az előzetes cenzúrának a még nyilvánosságra nem került médiatermék tartalmának szerkesztését tekintjük, míg az utólagos cenzúrára, vagy más néven revízióra pedig a médiatermék megjelenését követően kerül sor. Az

² Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). Brussels, 15.12.2020 COM(2020) 842 final. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/proposal-regulation-single-market-digital-services-digital-services-act_en.pdf (letöltés ideje: 2022.04.11.).

³ Germany: Flawed Social Media Law – NetzDG is Wrong Response to Online Abuse. <https://www.hrw.org/news/2018/02/14/germany-flawed-social-media-law> (letöltés ideje: 2022.04.11.).

előzetes cenzúra⁴ a gyakorlatban többnyire azt jelentette, hogy egy hivatalos apparátus a könyveket és későbbiekben a sajtótermékeket nyomtatásuk vagy terjesztésük előtt átnézte és ellenőrizte, hogy nem tartalmaz-e olyan gondolatot, ami veszélyt jelentene a társadalom erkölcsi biztonságára, vagy a mű egésze nem egy olyan világnézetet képvisel-e, ami veszélyeztetné az állam prudens működését. Ha ez az apparátus talált erre utaló jeleket, akkor haladéktalanul intézkedett annak a gondolatnak a műből való eltávolításáról vagy, ha a művet olyan erősen áthatotta egy veszélyes ideológia, akkor ellehetetlenítette ez a szerv a mű megjelenését. Az előzetes cenzúrát Magyarországon leggyakrabban a 1848-as polgári forradalom előtt alkalmazták markánsan, a forradalom személyiségei ezért zászlójukra tűzték annak eltörlését, mint a véleménynyilvánítás szabadságának egyetlen és legnagyobb akadályát. Táncsics Mihály úgy fogalmazott a sajtó ilyen formában történő korlátozásáról, hogy a „*cenzúra éj, a szabad sajtó nap*”⁵ illetve azt is kijelentette, hogy „*Míg és ahol cenzúra van, addig s ott teljes szabadság nem létezik. Aki pedig hiszi, hogy van, fogalma sincs a szabadságról*”⁶. Táncsics ezen kijelentései világosan leképezik, hogy a „negyvennyolcasok” milyen álláspontot képviseltek a cenzúrával szemben és milyen eredményeket vártak annak eltörléséről. A második Táncsics-tól vett idézet tovább is megy ezen a téren, hiszen szerinte a cenzúra nem csak a sajtó és véleménynyilvánítás szabadságának legfőbb korlátja, hanem a társadalom globális szabadságának az érvényesülését is megakadályozza. Ezek után nem meglepő, hogy a 1848-as forradalom hitvallásának tekintendő 12 pontban is követelték a császártól a cenzúra eltörlését⁷. A cenzúrát ugyan nem törölték el teljesen, de jelenléte a magyar közéletben marginálissá vált a korábbiakhoz képest, új erőre csak a XX. században kapott. Az előzetes cenzúra alkalmazására a mai napig találhatunk példákat elsősorban a Közel-Keleten az amerikai filmek forgalmazását illetően⁸.

2.2. Utólagos cenzúra

Az utólagos cenzúra⁹ sok szempontból különbözik az előzetes cenzúrától. Ez már abban is szembetűnő, hogy a cenzúra ezen fajtájára a magyar nyelvben van egy másik kifejezés is: a revízió. A revízió során a média termékeit nyomtatásukat követően vizsgálja meg egy erre a célra felállított szerv. A könyvek, sajtótermékek ugyan megjelenhettek ellenőrizetlenül, ám, ha ellentétesek voltak megjelenésük feltételül szabott feltételrendszerrel, akkor a szabálysértést kemény megtorlás követte. Ez a megtorlás viszont szigorúbb annál, hogy egyszerűen nem engedik a művet megjelentetni, mint az előzetes cenzúra esetén. Az előzetes cenzúrát így folyamatosan egy sokkal drasztikusabb és sokkal szigorúbb sajtóellenőrzési módszer váltotta fel. A revízió sem volt újkeletű, sőt időben hamarabb alakult ki, mint az előzetes cenzúra, hiszen Szókratész pere is annak eredménye volt. Jelentősége az inkvizíció megalakulásával nőtt meg

⁴ HARGITAI Henrik – HIRSCH Tibor: Cenzúra és manipuláció, in: *Médiatörténet* (szerk.: Hargitai Henrik – Hirsch Tibor).

(Online tananyag)

http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/index522f.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1291&tip=0 (letöltés ideje: 2022.09.14.).

⁵ TÁNCICS Mihály: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*, Neumann Kht., Budapest, 2003. <https://mek.oszk.hu/06100/06110/html/> (letöltés ideje: 2022.09.14.).

⁶ TÁNCICS: i.m.

⁷ *A 12 pont, avagy „Mit kíván a magyar nemzet.”* <https://marcius15.kormany.hu/a-12-pont-tortenete-2013> (letöltés ideje: 2022.09.14.).

⁸ *Lecsapott a cenzúra: Több országban tiltólistás film lett az Örökkévalók.* <https://www.mafab.hu/article/lecsapott-a-cenzura-tobb-orzagban-tiltolistas-film-lett-az-orokkevalok-37> (letöltés ideje: 2022.09.14.).

⁹ HARGITAI – HIRSCH: i.m.

újból azokkal a könyvekkel és írásokkal szemben, amik az inkvizíció létrejötte előtt láttak napvilágot, vagy annak hatókörén kívül terjedtek. Sok módszert, például a könyvek nyilvános elégetését, a XX. századi totalitárius államok is átvettek. Az utólagos cenzúra alkalmazása elsődlegesen sajtótermékekkel szemben érvényesült, mivel a XIX. század második felére a sajtó vált a tudatipar legmeghatározóbb ágazatává. Magyarországon a revízió alkalmazására 1849 után került sor a cenzúrabizottságon keresztül¹⁰. A sajtóipari termékekből a szerkesztőségeknek a nyomtatást követően el kellett 1-1 példányt küldeniük a hatósághoz. Ha a hatóság a lapszámok megjelentetése ellen nem emelt kifogást 8 napig, akkor a terjesztésnek nem volt akadálya. Ez a 8 napos határidő viszont nem általános, a megjelenés gyakorisága alapján az laponként eltérhetett. Napilapoknál a szerkesztőségeknek például elegendő volt csupán egy órát várniuk a terjesztéssel, mielőtt válaszolt volna a bizottság, de ezeknél a lapoknál általában egy számból több változat is készült, arra az esetre, ha az egyik változat egy kényes cikk miatt fennakadt volna a hatóság ellenőrzésén. Ezen kívül a lapok még kifejlesztettek egy olyan újságírási gyakorlatot is, ami során a sorok közé rejtették el az érdemi kritikákat, aminek explicit megjelenítéséért, akár a lap terjesztését meg is tilthatta volna a hatóság. Ez a módszer viszont lehetővé tette azt, hogy a tiltott tartalmak közlése ne legyen elég egyértelmű ahhoz, hogy a hatóság meg tudja állapítani azt, hogy vissza kell-e tartani a lapot a terjesztéstől vagy sem.

2.3. Öncenzúra

Az öncenzúra helyzete meglehetősen sajátos, mivel ez egy olyan eszköz, amit a szerzők fejlesztettek ki annak érdekében, hogy elkerüljék az előzetes és utólagos cenzúra következményeit. Az öncenzúra az azt alkalmazó tudatállapota alapján különböztetheti meg az utóbbi két cenzúra fajtától. Öncenzúráról akkor beszélünk, amikor a szerző által alkotott szöveg tartalmának állam által meghatározott narratívához való igazítását nem egy erre dedikált hatóság, hanem maga a szöveg alkotója közvetlenül fogja végrehajtani. Az öncenzúra alkalmazása az előzetes cenzúra következményeként jött létre kezdetben, és a célja az volt, hogy a szerzők megnöveljék alkotásuk megjelenésének valószínűségét azzal, hogy már kezdetből a cenzorokhoz alkalmazkodnak. Azzal, hogy később a revízió is egyre nagyobb teret nyert az állami igazgatásban, azzal az öncenzúra jelensége is újból felerősödött. Itt már nem a könyvük vagy cikkük sikere hajtotta a szerzőket, sokkal inkább a megtorlás elkerülése. Az öncenzúra kezdeti alkalmazására kezdetben igaz volt, hogy alapja ugyanaz a kényszer, mint az előzetes cenzúrának vagy revízióknak, ám magában rejtette annak a lehetőségét is, hogy az öncenzúra alkalmazása később automatikussá válhat, vagyis a szerzők normaként fogadják el az állam által megszabott irányvonalakat és az alapján állnak neki újságcikkük megalkotásához vagy könyvük megírásához. Úgy vélem, hogy a cenzúra alkalmazásának végső célja ezek alapján a társadalmi szintű öncenzúra kifejlesztése, viszont az a tapasztalat, hogy a társadalom jogosan a mai napig tiltakozik a cenzúra bármely nemű alkalmazása ellen, úgy látom, hogy ez egy utópisztikus vállalás. Ehhez a legfontosabb szempont véleményem szerint az, hogy az öncenzúra alkalmazásának mindenképp önkéntesnek kell lennie, ezt viszont eddig még senkinek sem sikerült elérnie.

¹⁰ HARGITAI – HIRSCH: i.m.

3. Példák a cenzúra alkalmazására az egyetemes történelemben

A cenzúra egy eszköz, amely korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését. Ahhoz, hogy a cenzúra szerepét és helyét a társadalmunkban megértsük, először affelé az alapvető szabadság felé kell fordulnunk, aminek érvényesülését az akadályozza. A véleménynyilvánítás szabadsága az egyik (ha nem a) legfontosabb szabadságjog, amely alapfeltétele a társadalom prudens működésének. A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása viszont, hasonlóan a többi alapvető joghoz, nem korlátlan. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, amely e jogokat katalogizálta, olvashatjuk, hogy a fent említett jogokat milyen szempontok szerint lehet és szabad korlátozni¹¹. A véleménynyilvánítás szabadsága nem érvényesülhet maradéktalanul, ha gyakorlásával a közbiztonság, közegészségügy, közérkölcös vagy mások alapvető jogai és szabadsága sérülne. Ebből tisztán látszik, hogy egy meghatározott mértékben a jogalkotó is legitimálja a cenzúrát. Álláspontom szerint a problémát az okozhatja, ha a véleménynyilvánítás szabadságát politikai célzattól korlátozzák.

3.1. A cenzúra kezdetei

A társadalom fejlődésével és az intézményes infrastruktúra kiépülésével elkerülhetetlenné vált, hogy a társadalom nyugtalanságát okozó kérdések és témák háttérbe szorításának gyakorlata ne essen át ugyanezen a folyamaton. E folyamat eredményeként jött létre a cenzúra intézménye.

A cenzúra alkalmazását leginkább a Római Katolikus Egyháznak és az abszolutista uralkodóknak tulajdonítjuk, később pedig a totalitárius kormányzatok sajátja volt annak használata. A cenzúra alkalmazásának az első írott példája jelen állás szerint az ókori görög filozófus, Szókratész pere volt. Ebből is látható, hogy a nyugati kultúra bölcsőjének számító görög szigetvilágban sem volt megvetendő a főáramlattal ellentétes megnyilvánulások elnyomása. A filozófus „bűnei” közé tartozott például az, hogy a görög istenségeket nem tisztelte, helyette az embereket arra buzdította, hogy az istenek helyett daimonokban higgyenek. Továbbá Platón a pert bemutató munkájában azt is rögzítette: azzal is megvádolták, hogy „*földalatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti fel, és másokat is erre tanít*”¹². Ezekből látható, hogy Szókratész ellentmondásos karaktere abban rejlett, hogy az ókori görögök által vallott értékek nagy részét relativizálta, ezzel támadva azt az objektív valóságot, aminek megőrzésére hívták létre magát a cenzúrát is. Szókratész ezekért a tetteiért az életével fizetett, és ezzel az első lett azok sorában, akik a társadalmi értékfelfogással szembeni kiállásukért mártírhalálban részesültek.

A görög kultúra folytatásának számító Római Birodalomban is alkalmazták a vélemények szelektálására. Maga a cenzúra kifejezés is a rómaiaktól ered: az erkölcsökért felelős magisztrátus, a censor nevéből származik.¹³ Egy adott tartalom, gondolatvilág szisztematikus üldözése a történelemben először Diocletianus nevéhez volt köthető.¹⁴ Diocletianus, Nero és Commodus után a keresztényüldöző császárok közé tartozott, így uralkodása alatt a keresztény tanok terjesztése szigorúan tilos volt. A korábbiakhoz hasonlóan ekkor is döntően utólagosan,

¹¹ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, 18–19. cikk.

¹² PLATÓN: Szókratész védőbeszéde.

¹³ PRUZSINSZKY Sándor: *Halhatatlan cenzúra*, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, Budapest, 2014, 10. https://nmhh.hu/dokumentum/191948/MK12_web.pdf (letöltés ideje: 2022.09.14.).

¹⁴ PRUZSINSZKY: i.m.

a művek nyilvánosságra kerülését követően bírálták ezeket, de a cenzúra preventív gyakorlata is megjelent, és a történelemben később az vált a cenzúra alapértelmezett alkalmazási módjává.¹⁵

3.2. Az egyház és a cenzúra kapcsolata

A modern értelemben vett cenzúra gyökere a keresztény vallás szent iratainak kanonizálása idejére nyúlik vissza. A kanonizáció alatt a zsinatokon összegyűlő egyházi főméltóságok határozták meg a keresztény vallás főbb irányvonalait. Itt állapították meg, hogy Jézus Krisztus és követői idejéből fennmaradt iratok közül mi minősül szent iratnak és mi minősül úgynevezett apokrif iratnak, amit a híveknek nem szabad elfogadniuk Krisztus életéről szóló hiteles forrásként. A zsinatok témája volt továbbá a dogmák, a keresztény vallás legfontosabb hitelveinek a felállítása is. Egy-két hittétel meghatározását olykor heves és igen széleskörű viták is kísérték¹⁶. Ezekből vitákból világosan látszik, hogy a zsinatokon már kialakult egy olyan szempontrendszer, amely alapján szabályozni lehet a hívek véleményét, gondolatait és elsősorban hitét. Ahhoz, hogy az egyház érvényt szerezzen ennek a szempontrendszernek, és az idő előre haladtával kizárólagossá tegye azt, tovább folytatta a cenzúra eddigi gyakorlatát.

Miután Johannes Gutenberg német ötvösmester 1453-ban feltalálta a nyomtatást, az írásbeliség és nyilvánosság új korszaka köszöntött be, amihez a cenzúrának is alkalmazkodnia kellett, ha a fentebb említett célkitűzését az egyház továbbra is érvényre akarta juttatni. Ebben az időben a cenzúra legfőbb alkalmazója a IX. Gergely pápa által 1231-ben alapított inkvizíció volt, amivel a cenzúra fogalma 1478 és 1834 között csaknem négyszáz évre egybefonódott.

Az inkvizíció „bibliája” az index volt, egy katalógus, amibe a tilalmazott írásokat gyűjtötték össze. Ami az indexen rajta volt, az nem kerülhetett nyilvánosságra, vagy ha ez mégis bekövetkezett (például azért, mert jóval az inkvizíció megalapítása előtt jelentek meg), akkor azokat, akik ilyen könyveket, írásokat terjesztettek vagy birtokoltak, keményen megbüntették. Az első ilyen katalógus, ami ezeket a tiltott iratokat foglalta magába az I. Gelasius pápának tulajdonított *Decretum Gelasianum* vagy más néven, *De libris recipiendis et non recipiendis* (magyarul: Elfogadott és nem elfogadott könyvekről) volt, amelynek második¹⁷ része az első hivatalos index előképeként tekinthető. Az *Index librorum prohibitorumot*¹⁸ (amit még a XX. század során is alkalmaztak) az 1564-es tridenti zsinaton alkották meg, majd rá egy évtizedre 1571-ben I. Szent Piusz pápa felállította az Index Kongregációt, aminek a feladata a tiltott könyvek listázása volt. Az egyházi törvényszék nevéhez tapad számos, az utókor számára a tudomány megkerülhetetlennek tartott tudós ellehetetlenítése és kivégzése. Az indexet a kánonjog szabályai közül a Hittani Kongregáció távolította el 1966-ban.

Pruzsinszky Sándor *Halhatatlan cenzúra* című művében úgy fogalmazott¹⁹, hogy az inkvizíció egyfajta totalitást valósított meg. Az inkvizíció a hit védelmében egyesíteni tudta az egyház, az állam és a megfélemlített társadalom erőforrásait azzal, hogy az állam és egyház hatalmától való rettegést implikálta az eljárásába. Álláspontom szerint ez tökéletesen illusztrálja, hogy a cenzúra mekkora károkat tud okozni mind fizikálisan, mind pedig

¹⁵ PRUZSINSZKY: i.m.

¹⁶ Magyar Katolikus Lexikon: *Arianizmus*. <http://lexikon.katolikus.hu/A/arianizmus.html> (letöltés ideje: 2022.09.14.).

¹⁷ The Development of the Canon of the New Testament – *The Decretum Gelasianum*. http://www.ntcanon.org/Decretum_Gelasianum.shtml (letöltés ideje: 2022.09.14.).

¹⁸ Magyar Katolikus Lexikon: *Index librorum prohibitorum*.

<http://lexikon.katolikus.hu/I/Index%20librorum%20prohibitorum.html> (letöltés ideje: 2022.09.14.).

¹⁹ PRUZSINSZKY: i.m. 19.

mentálisan a társadalomban, hiszen az inkvizíció tevékenysége messze túlmutatott a szent szövegek hitelességének megőrzésénél. A revíziót hatalmi eszközként használták, hogy az állam és az egyház hatalma az emberek felett még megkérdőjelezhetetlenebbé váljon, ha valaki viszont megpróbálkozott vele – például egy szent szövegnek a hivatalos narratívától eltérő értelmezést adva – az súlyos büntetésre számíthatott. Az inkvizíció hatását a véleménynyilvánítás korlátozására nézve jól illusztrálja az is, hogy az „indexre tenni” kifejezést a „cenzúrá” szinonimájaként használjuk.

3.3. A cenzúra az abszolutista uralkodók idején

A cenzúra intézményét és annak eszköztárát az inkvizíció jelentőségének csökkenésével, az állam fokozatosan kisajátította magának. Ezzel párhuzamosan a véleménynyilvánítás szabadságának könyvek kiadásán keresztül történő gyakorlása hamar a személyes, művészi önkifejezés eszközévé vált. A francia *ancien regime* által 1629-től végleg magának vindikált cenzúra is alkalmazkodott ezekhez a társadalmi változásokhoz: az engedélyezett és tiltott könyveken túl egyéb kategóriák is megjelentek²⁰.

Az abszolutista monarchiák cenzori hivatalait a magas fokú centralizáltság és bürokratizáltság jellemezte²¹. A történelemben ekkor épült ki először komplex hivatali struktúra a nyilvánosság szabályozására. Ennek az apparátusnak a csúcán a Könyvfelügyeleti Hivatal²² állt, melynek a feladata hasonló volt, mint az Index Kongregációnak: a francia cenzúra irányainak meghatározása. A Hivatal tagjait a kancellár vagy a királyi pecsétőr nevezte ki a király javaslatára, és előterjesztéseiken keresztül ők is irányították azt. A Könyvfelügyeleti Hivatal mellett működött még a Könyvcenzúra Hivatal²³, melynek vezetője egy igazgató vagy egy főfelügyelő volt. A könyvterjesztés szempontjából leglényegesebb művelet is itt történt: az úgynevezett privilégium bélyegzővel itt látták el a kéziratokat, ami nélkül azok sokszorosítása és terjesztése nem kezdődhetett meg. A cenzúra-hatóságok műveleteinek gyakorlati végrehajtását a Könyvrendészet²⁴ intézte, amelynek vezetője a párizsi rendőrfőkapitány helyettese volt.

Az abszolutista uralkodók alatt alakult ki először az a gyakorlat, amely nem pusztán engedélyezett és tiltott könyveket különböztetett meg, hanem egyéb kategóriákat is bevezetettek. A Bourbonok idején Franciaországban például három csoportot különböztettek meg²⁵. Ennek elődegesen az volt az oka, hogy az írásbeliség cenzúrázása ellenére létrejöttek titokban nyomdák, ahonnan az állam tudta nélkül terjesztették azokat a könyveket, amelyeknek a kéziratait nem látták el privilégium bélyegzővel. Egy áthidaló megoldásként a *simple tolérance*²⁶ gyakorlatát dolgozták ki. Ennek a gyakorlatnak a középpontjában a Könyvrendőrség vezetőjének szóbeli ígérete állt, amelyet a szerzőnek, kiadónak és a terjesztőjének intéztek. Ez a szóbeli ígéret két irányú lehetett. Egyrésztől tájékoztathatta a szerzőt, kiadót, terjesztőt arról, hogy az engedély hiánya ellenére a könyv terjesztését nem akadályozza, másrésztől figyelmeztette azokat egy jövőbeni ellenőrzés kilátásba helyezésével. A *simple tolérance* rendszeréből később három kategória²⁷ nőtt ki, amelyek a modern kor alatt

²⁰ PRUZSINSZKY: i.m.

²¹ PRUZSINSZKY: i.m. 20.

²² PRUZSINSZKY: i.m.

²³ PRUZSINSZKY: i.m.

²⁴ PRUZSINSZKY: i.m.

²⁵ PRUZSINSZKY: i.m. 21.

²⁶ PRUZSINSZKY: i.m.

²⁷ PRUZSINSZKY: i.m.

alkalmazott cenzúrára is jellemző volt: hivatalos cenzúraengedéllyel rendelkező művek, félhivatalos cenzúraengedéllyel rendelkező művek, tiltott művek. Hivatalos műnek tekintendő minden olyan könyv, amit a király nevében, a király pecsétjével ellátott engedéllyel került kinyomtatásra, terjesztésre. Ez a pecsét egyértelműen igazolta, hogy a mű megfelel annak az értékrendnek, amit az uralkodó központilag meghatároz. Ebben a kategóriában két alkategóriát is találhatunk: a hivatalos pecsét szólhatott az ország egész területére, de vonatkozhatott arra a meghatározott régióra is (a régió túl a sokszorosítás és terjesztés nyilván nem volt megengedett). Félhivatalos műnek azok a könyvek számítottak, amelyek az uralkodó által meghatározott hivatalos elképzelésektől ugyan eltérnek, de explicit nem állnak élesen szembe azokkal. Ez a megoldás 1720 után fejlődött gyakorlattá, és leginkább a külföldön nyomtatott, de a Francia Királyságban is terjesztett könyvek esetében alkalmazták ezt. A gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy a Könyvcenzúra Hatóság figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a francia privilégium pecsét helyett egy külföldi állam hasonló funkciókat ellátó pecsétje szerepelt. Ez inkább a Hatóság működése során fejlődött ki, nem pedig központilag. Tiltott mű pedig minden olyan mű volt, amely a Tiltott művek listáján szerepelt. Itt már tetten érhető az index állami alkalmazása, amely ezt megelőzően kizárólagosan az egyház sajátja volt. Ezeknek a listáknak az alapját továbbra a római index alkotta, amiből látható, hogy az abszolutista monarchiák mennyire összefonódtak a katolikus egyházzal.

4. Összegzés

A véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülése a jogállamiság szempontjából kiemelten fontos, a járvány tapasztalatai viszont megmutatták, hogy milyen nehézségeket tud okozni az államnak, ha nincs megfelelően szabályozva. A cenzúra intézményét megvizsgálva rájöhettünk, hogy ez nem tökéletes eszköz a vélemények szabályozására, sőt veszélyes fegyver válhat belőle, ha rossz kezekbe kerül. Évszázadokon keresztül a cenzúra volt a tudomány fejlődésének és a társadalom haladásának a legfőbb gátja, aminek elsődlegesen hatalmi okai voltak. A görögök, rómaiak, az egyház inkvizítorai, az abszolutista uralkodók veszélyforrást láttak a szólás szabaddá tételében. Egy olyan veszélyforrást, ami akár hatalmuk elvesztéséhez vezethet. A modern világban viszont a cenzúra alkalmazása már nem elsősorban a központi hatalom megszilárdításának az eszköze. Az internet megjelenésével a cenzúra is átalakult. Az internet, azon belül is a közösségi oldalak lehetővé teszik a felhasználóknak, hogy név és arc nélkül mondják el véleményüket ezeken a platformokon. Ez a szabályozatlanság viszont beláthatatlan következményekhez vezethet. Elég, ha visszagondolunk arra, hogy a 2020-as COVID-19 járvány kezelését mennyire hátráltatta az, hogy vírusszkeptikus csoportok jöttek létre ezeken a portálokon, amelyek terjesztették ott a vírust elbagatellizáló és a vírus elleni vakcinák ártalmasságát terjesztő üzeneteiket. Ezen kívül eszünkbe juthatnak hétköznapi problémák is, mint az internetes zaklatás, amelyek komoly sebeket ejthetnek az áldozataikon. Mivel ezek a platformok magánkezekben vannak, és a sajtóhoz hasonlóan ezek is nívumnak számítanak a XXI. században, eddig nem sikerült átfogó szabályozást kidolgozni rájuk. Ennek hiányában maguk a cégek igyekeztek szabályozni a saját felületüket, hogy a fent említett bántalmazások minél ritkábban forduljanak elő. A Facebook például algoritmust használ a platformján közölt tartalmak szűrésére, és a *Community Standards* betartására, ami a cenzúra alkalmazásának egy újabb és eddig nem használt módját tette lehetővé. Az algoritmus viszont nem működik tökéletesen: olykor olyanokat büntet meg, vagy tilt el megjegyzések írásától, akik nem szolgáltattak rá, és olyan tartalmakat hagy a platformon, amelyek komoly veszélyeket jelenthetnek a felhasználók közösségére. A fenti példák tapasztalataiból látható, hogy a kapuőr szabályozása

mekkora fegyverré válhat, a Facebook algoritmusának tökéletlen működéséből pedig kikövetkeztethető, hogy szükség van egy, a közösségi médiára vonatkozó általános szabályozás lefektetésére. Magyarország mindenkori kormányának ezért figyelnie kell ezen szabályozások megalkotása során, hogy ezeknek a célja elsődlegesen a társadalom jobb működésének az elősegítése legyen, és óvakodni kell tőle, hogy hatalmi eszköz váljon belőle, nehogy rossz kezekbe kerüljön a közösségi médián szereplő tartalmak szerkesztése.